

Янги Ўзбекистонда Ислом Молияси

Yo'ldoshev Husniddin G'ayratbek o'g'li¹

Аннотация: Мазкур мақоланинг мақсади Ўзбекистонда махсус инвестиция лойиҳаларини исломий молиявий амалиётини кенг жорий қилиш йўлидаги муаммоларни ўрганишдан иборат. Хусусан, мақолада ислом молиясининг моҳияти, илмий қарашлар, инвестиция лойиҳаларининг таҳлили, Ўзбекистонда ислом молия тизимидаги муаммолар ва бу йўналишдаги эмпирик тажрибалар кўриб чиқилган ҳамда хорижий тажриба ва Ўзбекистонда олиб борилган тадқиқот натижалари нуқтаи назаридан ислом молиявий хизматларидан фойдаланишни яхшилаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлари: Ислом молияси, меъерий-ҳуқуқий база, МДХ, Ўзбекистон, ИТБ, ХСРИК, инвестиция лойиҳалари.

Ўзбекистонда инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг самарали усулларини миллий иқтисодиёт хусусиятларини инобатга олган ҳолда жорий этиш, инвестицион фаолиятда лойиҳавий рискларни имкон даражасида пасайтириш, инвестицион рискларни самарали бошқариш, ресурслар тақчиллиги шароитида йирик инвестиция лойиҳаларини самарали молиялаштиришни ташкил этиш бугунги кун молия-банк соҳасининг долзарб йўналишларидан бири ҳисобланиб, бунда тез суръатларда ривожланиб бораётган исломий молия муассасаларининг хизматларидан фойдаланишни такомиллаштириш натижасида молиявий хизматлар сифатининг ошиши, хусусий тармоқ вакиллари салоҳиятининг ўсиши, аҳоли турмуш даражасининг яхшиланиши ҳамда мамлакат иқтисодиёти ривожига ҳисса қўшиши нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кунда жаҳонда исломий молия тармоғи жадал ривожланиб бораётган ва ишончли, инновацион молиялаштириш механизмларини ўзида жамлаган соҳалардан бири ҳисобланиб, ушбу муассасаларнинг 2020 йил яқунлари ялпи активлари миқдори 3,4 триллион АҚШ долларини ташкил этди ва йилига ўртача 10-15 %га ўсиб бормоқда [1].

Аҳолисининг асосий қисми мусулмонлардан иборат бўлган давлатлар учун ушбу тармоқни ривожлантириш, айниқса, долзарб ҳисобланади. Ўзбекистон Ислом тараққиёт банкига 2003 йилда аъзо бўлган. Бугунги кунга қадар жами 2,5 миллиард доллардан ортиқ бўлган 30 та йирик инвестиция лойиҳаси маъқулланган. Улар доирасида мактаблар, арзон уй-жойлар, автомобиль йўллари, электр ва ичимлик суви тармоқлари қурилиб, соғлиқни сақлаш муассасалари замонавий жиҳозланган [2]. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев ИХТТИФ кенгаши 43- сессияси очилиши маросимида сўзлаган нутқида “Ислом олами улкан иқтисодий, инвестицион салоҳият, энергетика ресурсларига эга. Улардан тўғри фойдаланиш, Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатларнинг халқаро савдо-иқтисодий, молиявий, инвестицион ҳамкорлигини кенгайтириш, мамлакатларимизни бирлаштирадиган транспорт йўлларини ташкил этиш юксак иқтисодий тараққиёт кўрсаткичларига эришиш имконини беради ва бу пировард натижада бошқа барча соҳаларнинг ривожланишида асос бўлиб хизмат қилади”, – дея таъкидлаб ўтган эди [3]. Шундай экан, мусулмон давлатларидаги фаолияти исломий молиялаштиришга асосланган мавжуд банклар, инвестиция фондлари ва компаниялар маблағларини Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва хусусий секторни қўллаб-қувватлаш мақсадида жалб этиш айтиш муддаодир. Бунинг учун, албатта, миллий банк тизими янгича ёндашув билан назар солмоқ лозим, яъни анъанавий молиялаштириш механизмлари билан бир қаторда шерикчиликка асосланган молиялаштириш механизмларини жорий этиш масаласи тадқиқ этилиши муҳим ва долзарб ҳисобланади.

“Ислом молия тизими” атамаси 1980 йилларнинг ўрталарида пайдо бўлганлиги сабабли илмий атамалар орасида нисбатан янгидир. Кўпинча, бу концепция фоизсиз молиявий амалиётлар тизими сифатида тушунилади. Бирок, исломий молия тамойиллари кредит фоизларини рад этибгина қолмасдан, бу тушунчадан анчайин кенгроқ ҳамдир. Ислом молияси – ислом тамойил ва қоидаларига тўлиқ мос келувчи молиявий инструментларни ва қонуниятлар ўз ичига олган тизим. Ислом молиясига нисбатан XXI асрда қизиқиш юқори бўлиб, илмий изланишлар олиб бориш ва таҳлилий материаллар тайёрлаш борасидаги илмий фаолият кўпайиб бормоқда. Консалтинг ва аудит хизматларини кўрсатувчи халқаро йирик тармоқ компанияси ҳисобланган “Делойт” (Deloitte Touche Tohmatsu Limited) таърифига кўра ислом молия тизими ўзига хос аралаш иқтисодий тизим бўлиб, унда молиявий трансакциялар адолат, фойда ва зарарга шериклик ҳамда ҳақиқий трансакцияларга [4] асосланган ахлоқий меъёрлар ва ислом ҳуқуқи (шариат)га мутаносиб равишда амалга оширилади [5]. Ислом молияси деганда шариат тамойиллари асосида амалга ошириладиган молиявий хизмат ёки маҳсулот тушунилади (Гаит ва Уоррингтон, 2008) [6]. Левис ва Алгауд (2001) [7] га кўра, ислом молиясининг ўзига хослигини ёки асосини ташкил этувчи бешта диний хусусият мавжуд,

¹ 2-bosqich 201-guruh talabasi, Milliy g'oya ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim yo'nalishi Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti, Andijon davlat universiteti

яъни риба (фоиз), ҳаром (тақиқланган) ёки ҳалол (руҳсат этилган), ғарар (ноаниклик) ёки майсир (қимор), закот ва шариат (ислом) кенгаши.

Исломда молиялаштириш тушунчаси анъанавий ёки “Ғарб молияси”дан фарқ қилади. Исломий молия тизимини анъанавий тизимдан фарқлаш қуйидагиларни ўз ичига олади (Мираҳор ва Иқбол, 2011) [8]: Биринчидан, ислом молия тизими тенглик, адолатли жамият ва иқтисодий тартиб учун интилади. Исломий молия тизимида фоизнинг (риба) тақиқланиши, эксплуатациядан қочиш, нархларни манипуляция қилиш орқали фойда олишдан қочиш ва камбағалларни (яъни қарз олувчи) ҳимоя қилиш учун мўлжалланган. Иккинчидан, ислом молия тизими ҳамкорлик ва биродарлик тамойилига урғу беради. Бу анъанавий молия тизимидаги тадбиркорнинг кредитга лаёқатлилигидан кўра бизнес самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган таваккалчилик, фойда ва зарарни тақсимлаш тизимидан далолат беради. Учинчидан, ислом молияси шариатнинг ахлоқий мезонлари билан асосланади. Қуйида ислом молиясининг асосий тамойиллари келтирилган: Молиячиларга даромадлар одатда корхона фойдаси билан боғлиқ бўлиши ва молиячи ўз зиммасига олган тижорат таваккалчилигидан келиб чиқиши керак;

Шариат пулни ўзига хос қийматга эга бўлмаган айирбошлаш воситаси сифатида қарайди; Шариат тамойиллари молиячиларни соф кредитор бўлиш ўрнига бизнесдаги фойда ва таваккалчиликни бўлишиш учун лойиҳада шерик бўлишга ундайди; фойда кафолатланмаслиги керак ва шунинг учун инвестициялар бўйича катъий даромад кафолатланмаслиги керак. Битимлар чайқовчилик ёки қимор ўйинларидан холи бўлиши керак (майсир). Шартномада ноаниклик (ғарар) мавжудлиги тақиқланади; нархи, етказиб бериш вақти ёки предмети олдиндан белгиланмаган битимлар шариат тамойилларига мос келмайди. Спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар, қимор ўйинлари ёки шариат томонидан тақиқланган бошқа фаолият билан боғлиқ инвестицияларга йўл қўйилмайди [9].

Лойиҳаларни исломий молиялаштиришни ташкил этиш ҳамда уни самарали тарзда юриштириш назарий ва амалий жиҳатлари хорижлик йирик иқтисодчи олимлар М.Тақи Усманий, Ҳ.Виссер, Раҷеш К. Аггарвал, Тарик Ёусеф, Муҳаммад Жамал Ҳаидер, Гао Чангчун, Ледий Маҳара Гинтинг, Нафисаҳ Рухана, Маризаҳ Минҳат, Назам Дзолкарнаини, Мариатул Аида Жаффар, Росидах Муса, Гаит, А., & Вортҳингтон, А., Жалалуддин, А., Викториа Стоика, Чристорхер Г. томонидан тадқиқот олиб борилган. МДҲ мамлакатлари олимларидан В.Антропов, Т.Гафурова, С.Мокина, О.Трофимова, И.А.Зарипов, ва И.Беккин сингари олимлар илмий ишларида исломий молия масалалари ўз аксини топган. Ўзбекистонлик иқтисодчи олим ва тадқиқотчилар Х.Хасанов, Ж.Имамназаров, М.Султанов, С.З.Аброров, А.Турсунов, Н.Аллаберганова ва О.Давлатяровларнинг илмий ишларида ҳам изланишлар олиб борилган. Шунингдек, Б.Жўраев [10] томонидан ислом молиясига оид адабиётлар хориж тилдан ўзбек тилига таржима қилинган.

Амалга оширилган ушбу илмий ишлар ислом молиясининг назарий асослари ва ислом молиявий институтлар фаолиятига оид бўлиб, Ўзбекистонда махсус инвестиция лойиҳаларини исломий молиялаштириш тизими етарлича илмий тадқиқ қилинмаган. Шу сабабли, Ўзбекистонда махсус инвестиция лойиҳаларини исломий молиялаштириш тизимини кенг жорий қилиш мақсади билан боғлиқ тадқиқотларни амалга ошириш бугунги кунда долзарб ҳисобланади. Хулоса ва таклифлар Ислом молияси ишонч, хурмат, рискларни тақсимлаш, мажбуриятларга риоя қилиш ва фойдани адолатли тақсимлаш тамойилларига асосланади. Бу ислом банкларининг ўз фаолиятининг якуний натижаларидан манфаатдорлигини таъминлайди, фақатгина ўз фойдасини олишга қаратилган анъанавий банклардан фарқи ўларок.

Ислом банк иши модели нафақат банк бозорининг, балки бутун молия бозорининг барқарор ривожланишини шакллантиришга ёрдам берадиган ўзига хос хусусиятлар мажмуасига эга. Ислом банки институтлари фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари анъанавий банк муассасаларига нисбатан уларнинг афзалликларига айланади. Шунинг учун ҳам ислом банклари ўз фаолиятининг ўзига хос хусусияти ва халқаро амалиётга мослашишдаги қийинчиликларига қарамай, жаҳон молия бозорининг фаол иштирокчиларига айланди.

Сўнги йилларда Ислом молияси нафақат Ғарбий Европанинг ривожланган мамлакатларида, балки Марказий Осиёда ҳам ривожланиб бормоқда. Тадқиқотимиз натижаларидан шундай хулоса қилиш мумкинки, ислом молияси Ўзбекистонда нафақат тадбиркорлар учун ва балки жисмоний шахслар учун ҳам зарур бўлган янги соҳадир. Муқобил молиялаштириш маҳсулотларининг пайдо бўлиши аҳолининг молиявий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга ёрдам беради. Бироқ, потенциал мижозларнинг исломий молия соҳасида тажриба ва билимга эга эмаслиги, шунингдек, банк-молия қонунчилигининг етарли даражада такомиллаштирилмаганлиги туфайли мавжуд қутилмалар ижобий бўлмаслиги мумкин. Ривожланаётган ислом молия тизимида оид юқорида қайд этилган давлатларнинг тажрибаси, энг аввало, тегишли меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш, тегишли инфратузилмани шакллантириш, аҳолига тушунтириш ишларини олиб бориш, инвестор давлатлар билан халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Islamic Financial Services Industry (IFSI) Stability Report 2021
https://www.ifsib.org/preess_full.php?id=570&submit=more#:~:text=Bello%20Lawal%20Danbatta%20stated%20that,pattern%20and%20duration%20of%20the
2. https://uza.uz/uz/posts/islom-taraqiyot-bankining-toshkent-anzhumani_298637
3. <https://parstoday.com/uz/news/uzbekistan-i6844>

4. Аббаров С.З. Ўзбекистонда сукук – исломий қимматли қоғозларни жорий этиш истиқболлари. 08.00.07-Молия, пул муомиласи ва кредит PhD илмий даражаси диссертацияси /ТДИУ Т; 2020
5. <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/islamic-finance/articles/principles-islamicfinance.html>
6. Gait, A. and Worthington, A. (2008). An empirical survey of individual customer, business firms and financial institution attitudes towards Islamic methods of finance, *International Journal of Social Economics*, 35(11), 783-808.
7. Lewis M.K. and Algaoud L.M. (2001). *Islamic Banking*. Northampton, Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing Ltd.
8. Mirakhor, A. and Iqbal, Z. (2011). *An Introduction To Islamic Finance : Theory and Practice*. Singapore: John Wiley & Sons